

YEREL KAYITLARIN IŞIĞINDA XVIII. YÜZYIL SONLARINDA İZMİR*

Vehbi GÜNAY**

Özet

XVII. yüzyılda Levant dünyasında ticari bir merkez olarak parlayan ve gelişimini izleyen yüzyıllarda sürdüren İzmir'in bu dönemlere ait yerel arşiv kayıtları mevcut değildir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yürürlüğe konulan yerel harcamaların belirli bir usule göre mahallinde ödenmesi uygulanması sonucu ortaya çıkan kayıtlar bizlere sosyo-ekonomik tarih için vazgeçilmez nitelikte bilgiler sunmaktadır. Sözü edilen bilgilerin yer aldığı arşiv kayıtları XVIII. yüzyıl sonlarında İzmir'in sosyo-ekonomik ve idari tarihine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, İzmir, Sosyo-ekonomik Tarih, Masraf ve Tevzi Defterleri.*

Abstract

According to Local Records on Izmir at the end of the 18th Century

Izmir has emergence as a commercial center of Levantine world in the 17th century and has maintained its development in the following centuries. Local archival records concerning to these periods are not available. In the second half of the 18th century, the application of the paying local expenditures on the spot which were put into effect according to certain procedures, presents indispensable knowledge for the socio-economic history of the region. The archival records which contain above mentioned information sheds light on the socio-economic and administrative history of Izmir at the end of the 18th century.

Key Words: *Ottoman Empire, Smyrna, Social and Economic History, Local Expenses and Distribution Defters.*

Giriş

Klâsik dönem sonrasında yaşanan gelişme ve farklılaşmalar, Osmanlı Devleti'nin bütün yapı ve kurumlarında yeni oluşumlarla kendisini göstermiştir.

* Bu makale, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında İzmir'in Sosyo-ekonomik Hayatına Dâir Önemli Bir Kaynak Kümesi: Masraf ve Tevzi Defterleri" başlığı ile XVII. CIEPO (17th Symposium of the Comité International d'Etudes Pré-ottomanes et Ottomanes) Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Uluslararası Komitesi Kongresi, Trabzon, 18-23 Eylül 2006'da sunmuş olduğu yayımlanmış bildirisinin gözden geçirilmesi ile meydana getirilmiştir.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Bornova-İZMİR.
e-posta: vehbi.gunav@ege.edu.tr

Özellikle iktisadî alanda yaşanan dengesizlikler ve fiyat ihtilâli, durgun ve dengeli bir düzene alışmış devlet ve tebaası için oldukça şaşkıncı olmuştur. Bilindiği üzere, Osmanlı malî düzeni içerisinde şer'î ve örfî vergiler ile olağanüstü durumlarda özellikle sefer dönemlerinde ortaya çıkacak harcamaları karşılamak üzere 'avâriz-ı divâniyye' olarak tahsil edilen nakdî vergiler mevcuttu¹. XVII. yüzyıldan Tanzimat'a uzanan süreçte ise, avâriz ve imdâdiye gibi başlangıçta sıradışı nitelikli sonradan mutâd vergiler ile Tanzimat döneminin maktu vergileri arasında bir geçiş unsuru gibi görülebilecek, XVIII-XIX. yüzyıllar taşrasının 'yeni mâli sektörü'² olarak karşımıza çıkan uygulama, *Masraf Defteri*, *Masârifât Defteri*, *Tevzî' Defteri*, *İştirâ Defteri*, *Müfredât Defteri*, *Masârife Âid Müfredât Defteri* ve *Salyâne Defteri* gibi değişik adlarla anılan defterlerin konusu olmuştur. Kısacası bu uygulama, kazâ dâiresinin merkez hazineye âit avâriz, vâlilere âit imdâdiye gibi arızî vergileri ile yapılan bütün masrafların defterinin tutularak kazâda yaşayanlar tarafından belirli bir usûle göre ödenmesini esas almıştır.

Merkezî hükûmetin vergi toplamanın yanı sıra vilâyetlerin gittikçe artan masraflarını yerinden ödetmek amacıyla pratik olarak yürürlüğe koyduğu anlaşılabilir bu uygulama, Osmanlı Devleti'nin yerinden yönetimi güçlendirme denemesi olarak kabul edilebileceği gibi içerisinde barındırdığı kalemlerin çeşitliliği ve sonradan şikâyetlere konu olan suiistimaller dolayısıyla âyânlığı ortaya çıkaran ve güçlendiren faktörler arasında sayılmakta aynı zamanda kazâlardaki artık ürünün timarlılar yerine hazineye veya vâli ve diğer yerel güçlere aktarılmasını sağlayarak timar sisteminin kaldırılmasına yol açan etkenler arasında değerlendirilmektedir³. Çalışmamızın ana konusunu oluşturmamakla birlikte, kullandığımız kaynakların ortaya çıkışını ve niteliklerini belirleyen bu uygulamaya kısaca değinmenin konunun anlaşılması açısından yerinde olacağı düşünülmüştür.

¹ Emecen 1982, 159. 1256/1840 yılından itibaren 'vergü-yi mahsusa' adı altında, vergilerin livâ ölçeğinde belirlenerek toplam miktarın kazâlar arasında kasaba, köy ve mahalle düzeyinde hâne reislerinin ödeme güçlerine göre paylaşılmasını esas alan yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Bu uygulamanın gerekçesi ve özellikleri *Takvim-i Vekâyî*'nin 14.II.1842 tarih ve 238. sayısında belirtilmiştir. Bkz. Çadircı 1989, 237-257. Ayrıca bkz. Öztürk 1996, 174 vd.

² 'Taşra mâliyesi' kavramı ve genel olarak özellikleri ile ilgili önemli bir çalışma; Cezar 1996.

³ Âyânlığı cazip kılan ve yerli âileleri âyân olmaya yönelten nedenlerin başında tevzî defterlerine âyânların kendileri için yaptıkları zamlar olduğu ile ilgili bkz. Özkaya 1981², 1413-1414. XVII. yüzyılda ortaya çıkan avâriz-nüzûl sisteminin XVIII. yüzyılda yürürlüğe konulan vilâyet masrafı sistemi ile birlikte merkezî hükûmetin taşradaki fazla mahsulün timarlılar yerine hazineye ya da vâlilere aktarılmasını sağlamak yoluyla, isteyerek veya istenmeyerek, timar sistemini yıkmak için harcanan çabalar arasında olduğu hakkında bkz. Mc Gowan 1981, 1330-1331.

Vilâyet Masraf ve Tevzî (Salyâne) Defterleri

XVIII. yüzyılda Osmanlı malî ve idarî yapısının belirgin bir unsuru olarak ortaya çıkan ‘masraf ve tevzî uygulaması’ özellikle suiistimler dolayısıyla oldukça büyümüş, genişlemiş ve maksadını aşarak mecrası değişmiştir. Bu uygulama temel olarak, kazâ, nâhiye ve köylere düşen imdâdiye (seferiyye ve hazeriyye), avâız, nüzûl, sürsat, kürekçi bedeli, bedel-i beldâr, yaylakiye, kışlakiye, tekâlif-i örfiyye, menzil ücretleri, paşalar ve diğer devlet görevlilerinin taşrada yaptıkları harcamalar, emr-i âli ile hükûmet merkezinden görevlendirilen mübâşir, ulak, çavuş gibi kişilere verilen ihtiyaç harcamaları, vâlilere, mütesellimlere, voyvodalara, müfettişlere, şehir kethüdâlarına, kadılara, nâiblere, mimarbaşılara, mübâşirlere, kâtiblere, muhızırbaşı ve muhızırlara, mukayyidlere, hademelere, sekbanbaşı ve sekbanlara, kazâ halkı tarafından görevlendirilen kişilere, ordu için temin edilen hayvanlara ve ilgili diğer gereksinmelere verilen ücretlere, güvenliğin sağlanması amacıyla yapılan olağanüstü masraflara, kamuya âit yapım ve onarım işleri için ödenen paralara, ulaşım ve haberleşme giderleri ile kazâlara düşen diğer harcamaların masraf, salyâne veya tevzî defterlerine kaydedilerek kazâda yapılan harcamaların nâhiye, mahalle ve köyler halkı ile esnaf grupları arasında paylaştırılması şeklinde gerçekleştirilmiştir⁴. Vilâyet masrafı olarak kazâ dâiresinde yapılan tahsilâtlar vergiden ziyâde yöresel giderlere bir ‘katkı payı’ niteliği taşımaktadır. Ayrıca, yöre sâkinleri ile yerel yetkililerin hazırlayarak yürürlüğe koydukları bu uygulamanın merkezî hükûmet ve mâliyesinin tasarrufu dışında geliştiği de unutulmamalıdır⁵.

Kadı huzurunda şehir kethüdası, âyân, mütesellim, esnaf zümreleri temsilcileri ve diğer ilerigelen kişiler, varsa ‘mîlel-i selâse’ kocabaşları altı ayda bir olmak üzere yılda iki defa bir araya gelerek ‘vilâyet masrafı’ adı verilen harcamaları kayda geçirirlerdi⁶. İlke olarak *Rûz-ı Hızır* ve *Rûz-ı Kasım* olmak üzere yılda iki defa düzenlenen bu defterlerin dışında ‘Aralık Tevzî’i’ adıyla fevkalâde durumlar için düzenlenmiş olanları da mevcuttu⁷. Kadının

⁴ Özkaya 1981, 135. Osmanlı vergi sistemi ve tevzî defterleri için bkz. İnalçık 1980, 335 vd.

⁵ Cezar 1996, 90.

⁶ Çadircı 1991, 148-149. XIX. yy.da değişik tarihlerde Ankara, Bursa, Kayseri, Diyarbakır, Sivas, Lârende’ye âit salyâne defteri örnekleri için bkz. 149-163. Selânik’in 1795 ve 1798 yıllarına âit iki masraf defteri değerlendirmesi için bkz. Neumann 1998, 69-97. 1771-1840 yılları arası 129 tevzî defterine dayalı çalışma için bkz. Açıklık-Sağırılı 2005, 95-145. Manisa’nın 1671’de kısa, 1698’den sonra ise mufassal tevzî defterleri ve örnekleri için bkz. Uluçay 1955, 52-55.

⁷ Ancak kazâ, kasaba ve köylerde oturanlar ile esnaf gruplarına “vilâyet masrafı” adı ile isimleri bile tam belli olmayan masraflar yüklenerek senede iki defadan fazla düzenlenmiştir. Bkz. Özkaya 1977, 64; Özkaya 1981, 142. Çadircı 1991, 169. Aralık Tevzî’i, 1830 yılında bir fermânla kesin olarak men’ ve ilgâ olunmuştur. Bkz. Sertoğlu 1986, 337.

huzurunda hazırlanan defter, şer'îye siciline kaydedilmekte⁸, kadı bu işlemde kuruşta bir para hesabıyla 'harc-ı imza' veya 'defter akçası' adıyla bir ücret almaktaydı. Suiistimallerin artması üzerine incelenmek ve onaylanmak üzere Bâb-ı Defteri'ye gönderilen defter, burada -varsa- uygunsuz harcamalar çıkarılarak veya indirim yapılarak bir hatt-ı hümayûn ile îade edilmekteydi. Böylelikle meşruiyet kazanan defterde tespit edilen masraf yekûnu, tevzî'e esas kabul edilen hânelere göre kazânın nâhiyelerine tâbi köylerine ve mevcut esnaf gruplarına dağıılmaktaydı⁹.

Ancak, bu uygulama çerçevesinde bazı kazâ kadıları tevzî defterlerine değişik adlar altında paralar ilâve ederek kazâ halkını perişan etmiş, tevzî defterlerini geciktirerek bazı işlerin geri kalmasına da neden olmuşlardır. Tevzî defterlerinden ve diğer önemli senetlerden 'harç ve resim' isteyerek, sık sık halkı rahatsız eden kadılar hakkında adâlet fermânları (adâlet-nâmeler) düzenlenmiştir. XVIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısında kadıların tevzî defterlerine fazla paralar eklememeleri konusu adâletnâmelerde sürekli yinelenmiştir¹⁰. Ancak defterlere fazla akçalar konulmaması hususu, XIX. yüzyılda da tekrar edildiğine göre karışan hesaplar, gönderilmeyen veya sicil kayıtlarına uymayan defterler, ayrı defterlerde mükerrer kalemler, basit fakat başarılı tahrif teknikleri, birden fazla defter düzenlenmesi gibi usûlsüzlük ve yolsuzlukların önüne geçilememiş olsa gerektir¹¹. Defterlere, kadıların kendileri

⁸ İzmir Kadısı Samakovi-zâde Ahmed Necib'in 23 CA 1208 (27.XII.1793) tarihli arzı, *mas'arif-i vilâyet tevziinin "bi'l-cümle ulema ve vücuh-ı ahâli ve esnâf kethüddâları ve milel-i selâse kocabaşları ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'le"* gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Bkz. BOA., C. Mal. 1571, 1.

⁹ Özkaya 1977, 63; Pakalın 1983, 485-486. Tanzimat'tan sonra bu uygulama kaldırılmış olmakla birlikte çeşitli salnâmelerde sancakların gelir ve giderleri belirtilmeye devam edilmiştir. Bu konuda bir örnek olarak Aydın'ın 1302 (1884-1885) tarihli salnâmesinde vilâyetin bir senelik varidât (s. 206-207) ve masârifâtının (s. 208-209) gösterildiği belirtilebilir. Bkz. Aydın 1302 Salnâmesi.

¹⁰ Genel olarak adâletnâmeler ve 1637 yılına kadar olan örnekleriyle ilgili olarak bkz. İnalçık 1965, 49-145; İnalçık 1988, 346-347. XVIII. yüzyılda yayınlanan adâletnâmeler için bkz. Özkaya 1974, 445-491. 1779 Nisanı başları ile sonlarında yazılan adâletnâmelerin dışında 1783 Temmuz ortalarında Kayseri'ye yazılan fermânda Osmanlı ülkesindeki kazâlar, kasabalar, köyler halkına 'vilâyet masrafları' adı ile ismi ve yeri belli olmayan hesapları kapsayan defterler düzenlenmemesi emredilmektedir. Bkz. Özkaya 1981, 142. 1783 Eylülü sonlarında, aralarında İzmir'in de bulunduğu çeşitli şehir kadılıklarına gönderilen fermânda kadıların şer'an yasaklanan davalardan para aldıkları gibi, nâiblerin de 'mahsul def'i' adıyla akça almaya devam ettiğinin anlaşıldığı kaydedilmektedir. 1785 Kasım'nda yazılan bir fermânda da "tekâlif tevzî'inde harc-ı mahkeme nâmi ve esâmi-i sâire ile âyân-ı memleket ile bi'l-ittifak kendü nefsiyçün reâyâyâ" akça yüklememeleri konusu tekrar edilmektedir. Bkz. Özkaya 1981, 143.

¹¹ Özkaya 1985, 220.

için kaydettikleri ücretlerin dışında âyânlar ‘âyâniye’, ‘âyânlık ücreti’, ‘âyân câizesi’, mütesellim ve voyvodalar ‘mukata’a zararı’ adıyla akçalar yüklemişler, paşalar, iş erleri ve kocabaşlar da kendileri için akçalar ekletmişlerdir¹². Kadınlara ve diğer devlet görevlilerine gönderilen çeşitli adaletnâmelerle kanuna aykırı hareket ederek halka *tekâlif-i şakka* türünde vergiler yüklememeleri, fukara üzerine haksız yere ‘bir akça ve bir habbe tarh ve tevzî’ etmemeleri’ gereği hatırlatılmaktadır¹³.

1792 Aralık ortalarında yazılan fermânlarla tevzî defterlerinin Anadolu, Rumeli ve Mora olmak üzere üç bölüme ayrılarak kontrol edileceği, Anadolu defterlerine eski Başdefterdâr Mehmed Şerif Efendi’nin, Rumeli defterlerine eski Süvâri Mukâbelecisi Yenişehirli Mustafa Bey’in, Mora defterlerine ise Tersâne Emîni Moralı Osman Bey’in bakacağı bildirilmektedir. Uygulamada yapılan düzenleme ile defterlerin altı ayda bir yâni yılda iki defa hazırlanmaması başkaca defter düzenlenmemesi, ismi ve yeri olmayan masrafların kazâlara dağıtılmaması, her kazânın altı ay içinde yapılacak masraflarının isim ve yerlerinin yazılmak suretiyle mahkemede hazırlanacak salyâne defterinin bir suretinin merkeze gönderilmesi, defterlerde fazla ücret görüldüğünde defteri imzalayan kadı ve vergiyi dağıtan âyân ile iş erlerinden bu miktarların alınarak sahiplerine iâde edilmesi, usûlsüzlük yaptığı tespit edilen kadının görevine son verilmesi ve diğerlerinin de cezalandırılması öngörülmektedir. Ancak defterlerin çoğu zamanında İstanbul’a gönderilmemiş üstelik yarım senede bir düzenlenmesi gereken defterlerden başka defterler de ortaya çıkmıştır¹⁴.

Tevzî uygulaması Osmanlı malî sistemi içerisinde taşra mâliyesinin yeni bir sektörü olarak ve Osmanlı taşrası açısından yerel tarih ile ilgili çalışmalara konu edilmiştir¹⁵. Ne var ki, değişik kazâlara âit şer’iye sicilleri içinde yer alan bu defterler ve devlet merkezine yansıyan uygulamalarla ilgili olarak arşivlerde bulunan kayıtların çeşitliliği ve fazlalığı çalışmaların nispeten küçük ölçekli ve genellemeleri içeren çalışmalar olmasına yol açmıştır. Zaman ve mekân

¹² Özkaya 1985, 215. Özkaya 1981², 1413-1414; Özkaya 1977, 152; Özkaya 2006, 203-204. Bazı âyânlar senede sekiz-on defa defter tevzî etmekte ve halktan haksız yere çeşitli adlar altında para toplamaktaydı. Bkz. Özkaya 1985, 199. Ayrıca bkz. Özkaya 1970, 382; Özkaya 1978.

¹³ Özkaya 1977, 96; Evâsıt-ı ZA 1198 (25.IX-5.X.1784) tarihinde Isparta kadısı ve Hamid sancağı mütesellimi ile diğer görevlilere gönderilen adâlet-nâme için bkz. Cezar 1986, 329-331; Cezar 1996, 102-105.

¹⁴ Özkaya 1981, 145 vd.; Çadırcı 1991, 167 vd. Bunun yanı sıra sicillere kaydedilen bu defterlerden birisinin uygulamanın başlangıç tarihinden öncesine âidiyeti daha önceki tarihlerde de bu kapsamdaki defterlerin kontrolünün söz konusu olabileceğini düşündürmektedir. Bkz. Günay 1999, 349-392.

¹⁵ Bu konuda bir bibliyografya için bkz. Neumann 1998, 69 vd; Açıkcel-Sağırılı 2005, 95 vd.

açısından sınırlandırılmış çalışmalar ile bölgeler arası farklılıklar, örneğin hangi tür masraf ve dağıtım kalemlerinin esas olduğu gibi konulara da tam olarak cevap verilememektedir.

İzmir'e Âit Masraf ve Tevzî (Salyâne) Defterleri

Osmanlı Devleti mülkî ve idarî taksimât dâiresinde temel birim olan *kazânın* başında bulunan *kadının* kendisine yansıyan meselelerle ilgili olarak tuttuğu kayıtları içeren şer'îye sicilleri öncelikli olarak yerel tarih çalışmaları için vazgeçilmezdir. Ne var ki içerisinde vatandaşların birbiriyle ve devletle olan her türlü ilişkilerine ışık tutan kayıtların yer aldığı Osmanlı taşrasındaki kazalara ait sicillerin kronolojik koleksiyonları bulunmadığı gibi bazı kazaların sicilleri de günümüze intikal edememiştir.

Önceki yüzyıllarda küçük bir yerleşim birimi iken XVII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti ile batı Avrupa ticaretinde uluslararası bir liman olarak ortaya çıkan İzmir de XIX. yüzyıl öncesi şer'îye sicilleri ve mahallî kayıtlarının bugün mevcut bulunmamasının sıkıntısını çeken şehirlerimizdendir. Sonraki tarihli bir defterde yer alan "*İşbu sene-i mübârekde (1270) şehr-i Recebü'l-müreccebin onaltıncı Cuma günü bi-fazail-illahi teâla mahkemede vukû bulan harîkde defter-i kassâm-ı mezkûr ve bi'l-cümle kuyûd muharrak olmağla ...*" şeklindeki kayıt, 14 Nisan 1854 tarihinde çıkan yangında İzmir'in büyük bir geçmiş hazinesinin yok olduğunu haber vermektedir¹⁶. İzmir'in bugün mevcut şer'îye sicilleri, 1270-1326 (1853-1908) yılları arası döneme âit muhtelif sayfalarda 93 adet defterden ibarettir¹⁷. XIX. yüzyılın ortalarına kadar mahallinde tutulmuş olmaları dolayısıyla, İzmir tarihinin değişik yönlerine âit hususların aydınlatılması açısından değeri tartışılmaz bu belge koleksiyonunun yokluğu, tamamlanması çok güç bir eksikliği oluşturmaktadır.

Ne var ki, belirli bir dönem kadı defterlerinin yokluğundan doğacak eksiklik, çeşitli yollarla bir nebze olsa giderilebilmektedir. İzmir örneğinde ele aldığımızda, Osmanlı Devleti'nin devlet mekanizmasının işleyişi sonucu çeşitli birimlerinden çıkan ve hâlen arşivlerde muhafaza edilen İzmir'e âit çeşitli

¹⁶ İzmir'in 3 Nolu Kassam Defteri'nde yer alan kayıt için bkz. Martal 1996, 74-75; Ülker 1993, 80.

¹⁷ Akgündüz 1988, 194-195. Reşat Kasaba ise daha önce İzmir Arkeoloji Müzesi'nde bulunan, içinde en eskisi 1834 en yenisi 1930 yılına âit kayıtları içeren 330 defterlerden '94' tanesinin İzmir'e âit olduğunu, ilk 31 defterde 1840-1875 yılları arası dönemde İzmir'e âit kayıtların bulunduğunu, çoğu ilâmât ve kassam defteri olan bu defterlerin birkaç tanesinde mahkemeler ile bazı yetimhânelerin muhâsabeleri, mahkeme yazışma kayıtları, mahkemeye teslim edilmiş belgeler ile iki defterin lağvolmuş iki şirketin ayrıntılı muhâsebe kayıtlarını içerdiğini belirtmektedir. Bkz. Kasaba 1990, 118.

müstakil defterler, defterlerde yer alan kayıtlar ve müteferrik belgeler İzmir ile ilgili bilgilerimizin ikmâlîne imkân tanımaktadır¹⁸. Devletin resmî yazışmalarının yanı sıra özellikle XVII. yüzyılda Levant'ın yıldızı olarak parlamaya başlayan İzmir'in ticarî potansiyelindeki artışın bir sonucu olarak gerek yerli gerekse yabancı tarih kaynaklarında da bir artış ve çeşitlenme söz konusudur. Seyahatnâme, sefaretnâme gibi eserlerin yanı sıra İzmir ile ilgisi bulunan devletlerin arşivlerinde de konsolos raporları, ticarî kayıtlar gibi birincil kaynaklar bol miktarda bulunmaktadır¹⁹.

Çalışmamıza kaynak teşkil eden defterler, devlet çarkının işleyişinden ortaya çıkmış olmakla birlikte merkezde değil mahallinde yani İzmir'de tutulmuş olmaları dolayısıyla farklı bir özellik taşımaktadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında taşra idarî birimlerinde yapılan harcamaları ve bu harcamaların dağıtımına ilişkin kayıtları içeren masraf ve tevzî defterlerinin, kontrol edilmek ve onaylanmak üzere devlet merkezine gönderilmesi, bu konuda yerel yetkililer tarafından oluşturulmuş kayıtların suretlerine ulaşabilme imkânı sağlamıştır. İzmir'in sosyal ve ekonomik tarihi açısından bir boşluğu dolduran XVIII. yüzyıl sonlarına ait sözü edilen defterler ve ilgili yazışmalar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Defterleri [*D. BŞM.*] ile Cevdet tasnifinin muhtelif fonlarında yer almaktadır. Ancak tasnif edilmiş evrak arasından değerlendirmeye tâbi tutulan kayıtların dışında 'çürük' oldukları gerekçesiyle araştırmacıya çıkarılmayan defter ve evrak da mevcuttur²⁰.

Yerel kayıtları içeren tespit edebildiğimiz defterlerin içerisinde en erken tarihli 1189/1775-76 yılına âit *İştirâ* defteridir²¹. Tevzi defterlerinin merkezde kontrolünün 1793 yılından itibaren başladığı ve arşivde bu tarihten önceki tarihli başka defter bulunmadığını göz önünde bulundurmakla birlikte şimdilik söz konusu defterin İstanbul'a gönderilme gerekçesi ile ilgili açıklayıcı bir bilgimiz yoktur²².

¹⁸ Başbakanlık Devlet ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerinde yer alan XVII-XVIII. yüzyıllar kayıtlarına dayalı çalışmalarla ilgili örnekler için bkz. Günay 1999, 351 vd.

¹⁹ İngiliz Devlet Arşivleri (*P.R.O.*)'nde bulunan 1675-1702 tarihleri arasında İstanbul'dan İzmir'e gönderilen 42 adet Osmanlıca belge örneği tespit edilerek yayınlanmıştır. Bkz. Ülker 1994.

²⁰ Arşiv evrakı ve mevcut çalışmalara ilişkin kısa bir değerlendirme için bkz. Günay 1999, 351 vd.

²¹ *İştirâ* defteri olarak kaydedilmiş defter, avâız mükellefiyeti kapsamında yer alan başlangıçta aynı olup sonradan nakdi hâle dönüştürülen nüzul, sürsat ve *İştirâ* yükümlülükleri için düzenlenmiştir. Bu yükümlülük, devletin gerekli zahireyi nüzül ve sürsat yoluyla karşılayamadığı açığı *İştirâ*, yani zahire satın alma yoluyla kapatmağa çalışmasının neticesinde ortaya çıkmış bir vergilendirme. Bu vergiler hakkında bkz. Güçer 1964, 67 vd. Ayrıca bkz. Tabakoğlu 1985, 160-161; Tabakoğlu 1986, 276.

²² 46x16,5 cm. ölçülerinde hazırlanmış 36 sayfalık defterde bazı sayfalar boş bırakılmıştır. Bazı sayfalarda da yer yer yıpranmalar mevcuttur. BOA., *D. BŞM. 4590*'de bulunan defterin neşri ve kısa bir değerlendirmesi için bkz. Günay 1999, 349-392.

TABLO: İZMİR'E ÂİT SALYÂNE DEFTERLERİ

Defter Tarihi	Dönemi	Düzenleyen	Arşiv No
1189 [1775-76]	Bir yıllık iştirâ defteri	-	BOA., <i>D. BŞM. 4590.</i>
15 CA-15 ZA 1207 [29.XII.1792- 24.VI.1793]	Altı aylık masârif-i vilâyet ve tevzî defteri	Kadı Samakovî-zâde Ahmed	BOA., <i>C. Mal 15362.</i> Bu tevzî ile ilgili kadının bir arzı için bkz. BOA., <i>C. Bel. 1571.</i>
15 CA-20 ZA 1208 [19.XII.1793- 19.VII.1794]	Yedi aylık salyâne defteri	Kadı Samakovî-zâde Ahmed Necib	BOA., <i>D. BŞM 6249.</i> Bu defter ile ilgili bir arz için bkz. BOA., <i>C. Mal. 10174.</i>
1 C 1209-15 M 1210 [24.XII.1794- 02.VIII.1795]	Yedibuçuk aylık masârif-i vilâyet ve tevzî defteri	Kadı es-Seyyid Mehmed Münîb	BOA., <i>C. Mal. 16142.</i>
11 C-28 Z 1210 [22.XII.1795- 03.VII.1796]	Altı ay 17 günlük masârif-i vilâyet ve tevzî defteri	Kadı Ömer Kethüda-zâde Mehmed Emin	BOA., <i>D. BŞM. 6438.</i>
1 M-1 B 1211 [07.VII- 31.XII.1796]	Altı aylık masârif-i vilâyet ve tevzî defteri ile Donanma ile İzmir'e gelen Kaptân-ı Deryâ'nın masraf defteri (21 M 1211/ 27.VII.1796)	Kadı Hatib-zâde es-Seyyid Mehmed Emin	BOA., <i>C. Mal. 17317.</i> Defter üzerinde yapılan düzeltmeler için bkz. BOA., <i>C. Mal. 17271.</i>
10 C 1212-20 S 1213 [30.XI.1797- 4.VIII.1798]	Sekiz aylık masârif-i vilâyet ve tevzî defteri	Kadı Kilizmalı-zâde Mehmed Sâdık	BOA., <i>C. Mal. 17064.</i>

Masraf ve tevzî defterleri kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1790'lı yılları kapsayan altı defter tespit edilmiştir. Bunlar sırasıyla, 1793 yılının ilk altı ayına, 1794 yılının ilk yedi ayına, 1795 yılının 7,5 aylık dönemine, iki defter hâlinde 1796 yılının tamamına ve 1798 yılının ilk sekiz aylık dönemine âittir. Bu defterlerin dışında Kaptân-ı Deryâ [Tâyâ-zâde Damad Küçük] Hüseyin Paşa'nın 1796 tarihli masraf defteri gibi müstakil defterler, 1209-11 [1794-97] yılları arasında Vezir-i azâm [İzzet Mehmed Paşa]'ın

Mısır'a gidişinde yapılan masrafları gösteren defterin içerisinde İzmir'deki masraflarını gösteren listeler mevcuttur²³.

Defterlerin kayıt esasları ve özellikleri ile çeşitli görevliler ve diğer masraflara ödenen meblağların mukayesesi bu çalışmanın konusu değildir. Ancak diğer birimlere âit defterlerde de izlenebileceği üzere usûlsüzlükler ve merkeze gönderilen defterlerde yapılan tenkîh (düzeltme) ve tenziller (indirimler) de dikkati çekmektedir²⁴. Diğer başka kazâlarda da örneklerine rastlandığı gibi İzmir'de de merkezden yapılan uyarılara ve kontrollere rağmen yerel yöneticilerin değişik adlar altında kendi menfaatlerini temin etmek üzere çeşitli yollarla defterlere haksız (merkeze göre !) miktarlar eklemiştir²⁵.

Sözü edilen defterler merkez ve taşra maliyesinin kurumlaşmış yeni bir sektörü olarak yansıttıkları genel özelliklerin yanı sıra İzmir tarihi için de ayrı bir önem taşımaktadır.

İzmir Tarihi Kaynağı Olarak Masraf ve Tevzî Defterleri

A- Defterlerde Yer Alan Masraf Kalemleri:

1- İzmir'e Gelen Devlet Adamları; İştira defteri olan ilk defter hâric diğer defterlerde masraf kalemleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu yüzyılda da İzmir, limanının artan faaliyeti ve Akdeniz civarı ile bağlantısı dolayısıyla özellikle buraya görevlendirilenlerin yanısıra gelip-geçenler için de bir uğrak yeri durumundadır. Bunlar arasında ilk kalemi hiç şüphesiz devlet adamlarının masrafları gelmektedir. 1794 yılının ilk altı aylık defterinde Hanya Kalesi Muhâfız Abdullâh Paşa'nın İzmir'e geldiği ve kendisine üç gün yemek verildiğini, 1795 yılının ilk yarısında Yeniçeri tahrîri için Serturnayi

²³ Bkz. BOA., *D. BŞM. 6391*, s. 23-24.

²⁴ 15 CA-20 ZA 1208 (19.XII.1793-19.VII.1794) tarihleri arasına âit yedi ve 1 M-1 B 1211 (7.VII-31.XII.1796) tarihlerine âit altı aylık İzmir vilâyeti masraf defterinde harcama kalemleri ayrıntılı olarak yazılmış ise de defterde uygun bulunmayan masraflar üzerine kırmızı mürekkep ile düşülen kayıtları görmek mümkündür. Bkz. BOA., *D. BŞM 6249*, 1-8; BOA., *C. Mal. 17271*, 1-2. Fermân gereğince İzmir kazâsının aynı döneme âit defterinde yapılan incelemede "mahsubiyeti iktiza etmeyen maddelerin iktizası üzere yekûnundan hatt ve tenzîl ve balâlarına sûrh ile işaret olunarak" defter yekûnunda indirimine gidilmiştir. Ruhsat-ı tevzî'î hâvi emr-i şerîf iktizasına göre iş edilmesi istenen arzın üzerinde III. Selim (1789-1807)'in hattı yer almaktadır. Bkz. BOA., *C. Mal. 10174*, 1.

²⁵ Masraf kalemlerinde yapılan usûlsüzlüklerin mahallî idâreciler tarafından çeşitli yollarla tekrar edildiği de tespit edilmektedir. 1208 (1793-94) senesinde İzmir Eski Serdârı Güryazıcı el-Hac Mehmed ve daha sonra İzmir voyvodası olan Kâtib-zâde Osman Efendi'nin zimmetlerinde para kaldığı, avâriz akçasından 1/10 tahsildâriye aldığı ancak bununla yetinmeyerek *ikrâmiye* adı altında ayrıca para yüklediği belirtilmektedir. Bkz. BOA., *C. Mal. 16142*, 2.

İbrahim Ağa'nın geldiğini, 1796 yılının ilk döneminde Mısır Valisi Ebubekir Paşa'nın İzmir'e geldiğinde kendisine Pınarbaşı köyünde bir günlük yemek verildiğini, Paşa'nın hanlarda kalan tüfenkçi, delil, mehter, harbende ve sayis ve atlarının üç günlük masrafının bulunduğunu, yılın ikinci yarısında Mısır Eski Valisi el-Hac Sâlih Paşa'nın İzmir'e gelişinde üç günlük ve Pınarbaşı'nda bir günlük yemek ayrıca konak masrafı ile Sâlih Paşa'nın yüklerinin Kasaba'ya taşınması için 36 at kirası ve atları geri getirene verilen ücretler dikkati çekmektedir. 1796 yılının ikinci yarısında ise Kaptân-ı Deryâ Hüseyin Paşa'nın Midilli'ye geldiğinde yapılan masraflar (ki ayrıca bir defter halinde hazırlanmıştır) oldukça kabarıktır. Ayrıca, 1793 ilk döneminde eski İzmir kadısı es-Seyyid Abdurrahman Efendi'nin İzmir'e gelişlerinde voyvoda tarafından yapılan masraflar, 1795 yılının ilk yarısında Azm-zâde Yusuf Paşa'nın²⁶ yaşadığı konağın sekiz aylık kirasının ödenmesi ile ilgili kayıtlar bu tür harcama kalemlerinden bazılarıdır.

İkinci sırada kazâ için yapılan görevlendirmelerle gelen görevlilere verilen ücretler bulunmaktadır. Defterlerde merkezî hükümet, devlet adamları ve yerel yönetim tarafından çeşitli konularda görevlendirilen kimselere yapılan harcamalar da hatırı sayılır bir yekûna baliğ olmaktadır. Oldukça değişik isimlerde karşımıza çıkan bu görevliler arasında tatar, çavuş, divân çavuşu, kethüda, mübaşir, vezir ağası gibi kimseler bulunmaktadır. Bunlarla birlikte, devlet adamlarının yanlarında bulunan çukadar, kapı çukadarı, iç çukadar, kaftan ağası, kitapçı, konakçı gibi personele verilen ücretler ve yapılan harcamalar da defterlerde çok sayıda olmak üzere yerini almıştır.

2- Merkezî Hükümetin İstek ve Emirleri; Devlet tarafından İzmir'den istenen en önemli hususlardan birisinin İzmir veya çevresinden kalyoncu ve denizci (mellâh) yazımı ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bu konu ile ilgili değişik tarihlerde gelen ve yazışma getiren tatar, görevli mübaşir ve çavuşlar dikkati çekmektedir. 1794 yılının ilk yedi ayına âit defterde 550 kalyoncu ile 200 nefer mellâh defteri ile gelen görevliye ücret ödenmiştir. Bu konudaki kayıtlar sonraki defterlerde de bol miktarda mevcuttur. Bu tarihlerde tekrarlayan isteklerden personelin ihtiyaca cevap vermediğini veya revaç bulmayan bu iş dolayısıyla insanların kaçtıkları da anlaşılabilir. Şöyle ki, 1798'in ilk sekiz aylık defterinde yer alan bir masraf kalemi donanmadan firar eden kalyoncular için gelen emir ile ilgilidir. İzmir'den denizcilerin dışında inşaat ustası isteği de kayıtlara yansımıştır. 1793 yılının ilk dönemine âit defterde Bender kalesinin

²⁶ Azm-zâde Yusuf Paşa'nın padişah emriyle İzmir'de ikâmeti ve Trablusşam'a tâyini ile ilgili BOA., C. Dah. 1799 ve 15213 numaralı belgelerin neşri için bkz. Şimşir 1996, 203-209

tamiri için kireççi kefere gönderilmesi, 1794'de İzmir'den Midilli'ye giden marangozlar, Sultan Sarayı'na giden oymacılar ile 1798'in ilk sekiz aylık defterinde Giridî ve *Eşkalon* ustalar gönderilmesi ile ilgili kayıtlar bunun örnekleridir. Bu isteklerin dışında 1796 ilk altı ayına âit defterde rastladığımız *ihzârı* istenen '*Kemüksüz*' isimli kimse için gelen çavuşa ödenen masrafta olduğu gibi İstanbul'a gönderilmesi istenen kişiler dolayısıyla defterlere yansıyan masraflar da dikkati çekmektedir.

3- Diğer Emirler; Bu dönemde merkezî hükûmetin öncelikli emir konularından birisinin İstanbul'un artan nüfusu ile ilgili olduğu görülmektedir. Defterlerde İstanbul'a dışarıdan *ev göçünün* men edilmesi ile ilgili emirler ve gelen görevliler ile ilgili kayıtlar tekrar etmektedir. 1794 yılının ilk yedi ayına âit defterde yer alan 'ev göçü gönderilmemesi' emirlerini 1796 ilk altı ayına âit defterde yer alan ev göçü getiren Vezîr Ağasına verilen masraf ile ilgili kayıt izlemektedir. 1798'in ilk sekiz aylık defterinde İstanbul'a ev göçü gitmemesi için gelen emrin tekrarlanmış olması ise durumun devamlılığını göstermektedir.

Güvenlik açısından Bayındır ve Manisa'dan İzmir'e gelinceye kadar yol üzerindeki kahvelere muhâfız adı altında tayin edilen bölükbaşılardan varlığını ve sistemin işleyişi konusundaki şikâyetleri 1793 yılının ilk altı ayında bunların 'gel-geç akçası' almamaları konusunda gelen uyarı ile öğrenmekteyiz. 1793 yılının ilk yarısına âit defterde Liman Kalesi Zindanı'nın üstünün tâmiri söz konusu iken 1796 yılının ikinci yarısında Liman Kalesi Zindanı tâmiri tekrar gündeme gelmiştir. Ayrıca, 1794 yılının ilk yedi ayının defterinde yer alan 'Ruz-ı Hızır'dan önce kuzu kesilmemesi' konusundaki emir de farklı bir özellik taşımaktadır.

4- Sürgünler; İzmir'e yapılan, İzmir'den yapılan ve İzmir'den geçen sürgünler de masraf kalemi olarak defterlerde yer almaktadır. 1793 yılının ilk döneminde İstanbul'dan İzmir'e fermanla 'avret sürülmesi', 1794 yılının ilk yedi ayına âit defterde İstanbul'dan Kıbrıs'a '*menfa avret*' götüren çavuşa ödenen paralar, İzmir'den mürâsele ile başka bir mahalle gönderilecek olan '*fâhişe avretler*' için kayık ücreti ile Midilli'ye gönderilen Kıbtıyan tâifesi hakkında bilgiler mevcuttur. 1795 yılının ilk altı ayında Tire'ye gönderilen fâhişe avretlere verilen at kirası, 1796 yılının ikinci altı ayında İstanbul'dan Girit adasına sürgün edilen 'ağa' için tayin edilen divân çavuşuna ödenen kayık ücreti ve İstanbul'dan gelen 'menfalar' hakkındaki kayıtlar sürgünlerin defter kayıtlarında yer tuttuğunun göstergesidir.

5- Yangınlar; 1794 yılının ilk yedi ayına âit defterde Sipah Çarşısı, Kızlar Zokağı ve Eramine Mahallesi'nde, 1795 yılının ilk yarısında Bölükbaşı Câmii yakınında, Çukur Han ve Üçyolağzı'nda, 1796'nın ilk altı ayında Kuyumcular Zokağı, Kahraman Zokağı, Dikilitaş ve Çalıkçılar Zokağı'nda, aynı yılın ikinci yarısında Kazzazlar Sûku'nda çıkan yangınlar ile yangın için Pazubendbaşı Kolluğu'na konulan 15 balta ve 15 kanca ile yangın için çarşı içerisinde uygun yerlerde kazılan 22 kuyu hakkında, 1798'in ilk sekiz aylık defterinde ise Çorbacı Hanı içinde ve Damlacık'da çıkan yangın kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlar yangınlar sonrasında tulumbacı, dülgere, boyacı ve mimarlara ödenen ücretler dolayısıyla tutulmuşlardır.

6- İzmir ve Avrupalılar; 1795 yılının ilk yarısında İngiliz gemilerine personel yazımı için izin verildiğini, Karaburun girişinde İngiliz gemilerinin ele geçirdikleri Fransız gemisinin teftişi için, 1796 ilk altı ayına âit defterde ise Fransızların ele geçirdikleri İngiliz gemisi hakkında emir geldiğini görmekteyiz. 1796 yılının ikinci yarısında Fransızların ve Venedikli tâifelerinin anlaşmazlıkları için gelen emirler ile 1798'in ilk sekiz aylık defterinde Fransızların helvacı çırağı konusunda emir üzerine İstanbul'a gönderilen Kara Mustafa'ya verilen ücret de masraf kalemleri arasında yerini almıştır. Bu emirler arasında 1793 yılının ilk altı ayında Nemçe ve Moskov esirleri için geleni de sayılabilir. Merkezî hükümetin 1796 yılının ikinci yarısında 'reâyâyâ çiftlik ve emlak satılmaması' hakkında gönderdiği emir ile 1798'in ilk sekiz aylık defterinde müstemen gemilerine zahîre verilmemesini isteyen emir de dikkat çekicidir.

B- Tevzî'e Esas Kalemler:

Defterlere sadece esnaf grupları nâhiye, köy ve parekende gruplara paylaştırılan hisseler ve bunların teslim ettikleri meblağlar kaydedilmiştir. Masraf dağıtımında öncelikli olarak şehirde bulunan esnaf grupları esas alınmıştır. Bu listeler incelendiğinde ilk defterde 63 esnaf zümresi bulunduğu tespit edilmekte iken daha sonraki defterlerde 67 esnaf zümresi ile *Hân-ı Cedid* içindeki terzi, çukacı, parçacılar ve Lâleli Vakfı müsakkafâtından olan basmacı esnafı da ilâve edilerek sayı 69'a çıkmıştır. Hazırlanan listeler şehirde mevcut esnaf gruplarını tam olarak bilmemize imkân sağladığı gibi bu grupların iktisadî kapasitelerini göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Değerlendirmelerimiz açısından sayısal bir veri olması bakımından

incelediğimiz dönemde vilâyet masraflarının yaklaşık olarak % 85'lerin üzerindeki kısmının esnaf gruplarına dağıtıldığı tespit edilmektedir.

Dağıtıma esas olarak Birun-âbâd, Cuma-âbâd, Diryanda, Ayasefid ve Urla nâhiyeleri ve bu nâhiyelere bağlı köyler ile Diryanda'da bulunan Kızılhisar parekendesesi köyleri ve Urla'da bulunan haymânelerin tevzî'e esas olan hâne ve rub' miktarları ile kazâ masrafı içerisinde üzerlerine düşen hisseler belirtilmiştir²⁷. Bu listelerden nâhiyelere bağlı köylerin sayıları gibi idarî değişiklikleri olduğu kadar tevzî-hâneleri ve hânelerdeki farklılaşmaları da izleyebilmek mümkündür. Köylerin hâne miktarları ve kendilerine isabet eden meblağlar iktisadî verimliliğin görece bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Ancak 'avâriz' ve 'tevzî-hânesi' arasındaki farklılıklar tevzî hânesinin mahallî olarak kararlaştırılan yâni 'kâide-i belde'yi esas alan hisseler olması dolayısıyla genel hesaplamalara imkân vermeyecektir.

Sonuç

Görüldüğü üzere, XVIII ve XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin taşradaki malî yapılanmasında yeni bir sektör olarak ortaya çıkan vilâyet masrafı ve tevzî uygulaması barındırdığı kayıtların farklılığı açısından yerel tarih çalışmaları için de önemli bir kaynak grubudur. Kazada yapılan harcamaları ve bu harcamaların dağıtımına ilişkin kayıtları içeren masraf ve tevzî defterlerinin, kontrol edilmek ve onaylanmak üzere devlet merkezine gönderilmeleri, yerel yetkililer tarafından oluşturulmuş kayıtların suretlerine ulaşabilme imkânı sağlamaktadır. Bu defterler ve barındırdıkları kayıtlar özellikle XVII. yüzyılda Levant'ın yıldızı olarak parlamaya başlayan İzmir gibi yerel kayıtlardan yoksun bir şehir için ayrıca önem taşımaktadır.

Tespit ettiğimiz ve verdiğimiz örneklerle dikkat çekmeye çalıştığımız, İzmir'in sosyo-ekonomik ve idarî yapısı ile ilgili yerel yönetime âit birincil kaynak sıkıntısını hafifletmeye yarayacak kayıtlar bilgilerimizi ve bakış açılarımızı zenginleştirecek kapsamlı ve ayrıntılı çalışmaların konusu olacaktır.

²⁷ 'Avâriz-nüzûl hâne' örnek alınarak oluşturulan tevzî' hânelerinin teşkilinde kadı sicillerindeki avâriz-nüzûl hânelerinin rolü büyük olmuştur. Bu konuda bkz. McGowan 1981, 1330-1331.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

BOA., *D. BŞM.* 4590; 6249; 6391; 6438.

BOA., *Cevdet Mâliye* 1571; 10174; 15362; 16142; 17064; 17271; 17317.

B. Araştırma Eserleri

- Açikel-Sağırlı 2005 Ali Açikel ve Abdurrahman Sağırlı, "Tokat Şer'iyye Sicillerine Göre Salyâne Defterleri (1771-1840)", *İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi* 41, 95-145.
- Akgündüz 1988 Ahmed Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C. I, İstanbul.
- Aydın 1302 Sahnâmesi
H.1302 Aydın Vilâyeti Sahnâmesi, İzmir Aydın Vilâyet Matbaası 1302.
- Cezar 1986 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul.
- Cezar 1996 Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Mali Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi* 9 (Nisan), 89-143.
- Çadırcı 1989 Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Bellekten*, LIII/206, 237-257.
- Çadırcı 1991 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara.
- Emecen 1982 Feridun M. Emecen, "Kayacık Kazasının Avârız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 12, (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), (1981-1982), 159-170.
- Güçer 1964 Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul.
- Günay 1999 Vehbi Günay, "XVIII. Yüzyıl İzmir Tarihi Kaynağı Olarak Tevzi' Defterleri ve 1776 Tarihli Tevzi' Defteri", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, Haz. N. Bilgi-M. Ersant-T. Gökçe-V. Günay-C. Kanat-C. Telci, İzmir, 349-392.

- İnalcık 1965 Halil İnalcık, “Adâletnâmeler”, *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. II, S. 3-4, 49-145.
- İnalcık 1980 Halil İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI, Louvain, 283-337.
- İnalcık 1988 Halil İnalcık, “Adâletnâme”, *TDV İA.*, C. I, İstanbul, 346-347.
- Kasaba 1990 Reşat Kasaba, “Ottoman Court Records as a Source for Late Ottoman Social History”, *IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey*, Princeton University 24-26 August 1983, ed. H. W. Lowry - R. S. Hattox, İstanbul 1990, 118. Makalenin tercümesi için bkz. “Geç Dönem Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Kaynak Olarak Mahkeme Sicilleri”, *Tarih ve Toplum*, C. 3, S. 14, (Şubat 1985), 49-53.
- Martal 1996 Abdullah Martal, “İzmir Kadı Sicillerindeki Kültürel Mirasımız”, *Kebikeç*, S. 4, 74-75.
- Mc Gowan 1981 Bruce McGowan, “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara, 1327-1331.
- Neumann 1998 Christoph K. Neumann, “Selânik’te Onsekizinci Yüzyılın Sonunda Masarif-i Vilâyet Defterleri Merkezî Hükûmet, Taşra İdaresi ve Şehir Yönetimi Üçgeninde Malî İşlemler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 69-97.
- Özkaya 1970 Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Mütessellimlik Müessesesi”, *DTCFD.*, C. XXVIII, S. 3-4, 369-390.
- Özkaya 1974 Yücel Özkaya, “XVIII inci Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Belleten XXXVIII/151* (Temmuz), 445-491.
- Özkaya 1977 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara.
- Özkaya 1978 Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu”, *Belleten XLII/168* (Ekim), 667-723.

- Özkaya 1981 Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' DeFTERlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 135-155.
- Özkaya 1981² Yücel Özkaya, "Rumeli'de Âyânlık İle İlgili Bazı Bilgiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi, i Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara, 1407-1416.
- Özkaya 1985 Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara.
- Özkaya 2006 Yücel Özkaya, "Mütesellim", *TDV İA.*, C. 32, İstanbul, 203-204.
- Öztürk 1996 Said Öztürk, *Tanzimât Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik (Sosyo-Ekonomik Yapı)*, İstanbul.
- Pakalın 1983 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul.
- Sertoğlu 1986 Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, 2. Baskı İstanbul.
- Şimşir 1996 Nahide Şimşir, "Azım-zâde Yusuf Paşa ve Trablus Şam'a Tayini İle İlgili İki Vesikâ", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, 203-209.
- Tabakoğlu 1985 Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul.
- Tabakoğlu 1986 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul.
- Uluçay 1955 M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul.
- Ülker 1993 Necmi Ülker, "Bizans'ın Son Dönemlerinden Cumhuriyet Devrine Kadar İzmir (XIV-XX. Yüzyıllar)", *İzmir*, Ankara, 74-96.
- Ülker 1994 Necmi Ülker, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'deki İngiliz Tüccarına Dair Ticarî Problemlerle İlgili Belgeler", *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I Ticaret Tarihi Araştırmaları*, İzmir, 57-145.